

Pál-Antal Sándor

Menekültek Marosvásárhelyen 1916-ban

A város az 1914-es őszi orosz betörés idején szembesül először a menekültek áradatával, amikor máramarosi és Beszterce megyei menedék- és védelemkérők érkeznek ide a nyugalmasabbnak látszó Vásárhelyre. 1916. augusztus 22-én, napokkal a román támadás előtt, maroshévíziek érkeznek ide, akik a határ menti suttogott hírek hatására útra kelnek. Az augusztus 27-e utáni első menekültek is vonattal érkeztek a városba Gyergyó-Maroshévíz felől augusztus 29-én. És hamarosan elérte a várost az országúton érkező szekeres és gyalogos menekült áradat.

Egy pár nap alatt a városba érkező menekültek száma több ezerre duzzad. Szeptember folyamán állandó jelleggel nyolc-tízezer menekült tartózkodott itt. Szeptember 10-én számuk 7000 körüli volt, lakhelyük szerint 50%-ban Csík, 20-25%-ban Háromszék, 18%-ban Udvarhely megyeiek, a többiek Maros-Torda megye legészakibb és legkeletibb részeiből valók. Egy 1916. szeptember 29-i kimutatás szerint 7943 egyén ellátásáról kellett a városnak gondoskodnia. Származási helyük szerint 5939-en Csíkból, 1165-en Háromszékből, 156-an Maros-Torda megyéből, 662-en Udvarhelyről és 21-en Brassóból érkeztek. Még november 4-én is mintegy 6000 székelyföldi menekülttel számol, és ellátásukra egy vagonnyi kukoricát igényel a város.¹

A kormány a menekültek ellátására személyenként napi egy koronát irányzott elő, de a téli időszakra való tekintettel, a főispán közbenjárására azt a belügyminisztérium felemelte napi két koronára. A menekültek fogadása, elszállásolása, ellátása és mihamarabbi továbbirányítása a városra hárult. Hónapokon keresztül a város legégetőbb gondja menekültek elhelyezése és étellemezése lett. Egy részüket elhelyezték a meggyesfalvi téglagyárban, a többit iskolákban, kiürített középületekben, vagy magánházaknál, de jócskán maradtak a város szélén letáborozottak is. Így szeptember elsején az állomás belterületén tartózkodó 256 személy (35 férfit, 74 nőt és 147 gyermeket) számára a Kemény Zsigmond utca 10. sz. alatti épületben találtak szálláshelyet.²

Szükségkonyhát az új téglagyárban, a Baromvásártéren, a Jókai utcai izr. elemi iskolában, a tűzoltó-örtanyán állítottak fel számukra. Amikor az idő mind hidegebbre fordult, a

¹ MmNL, Mvhely város lt. Főispáni iratok 291/1917, 2796/1916, 3705/1916. sz.

² Uo. 2792/1916. sz.

gyermekmenhely régebbi lakóit máshova vitték, és a menekült gyerekek számára, az iskolák és középületek mellett, itt is újabb szálláshelyet nyitottak.³

A közbiztonság, a rend és csend fenntartása érdekében szeptember elsején Maros-Torda területére is bevezették a rögtönbíráskodást, amely kiterjedt a jogosulatlan toborzás, katonai szolgálati kötelesség megszegésére való csábítás, vagy szökésben való segélynyújtás, kémkedés és az állam hadereje ellen intézett cselekményekkel kapcsolatos ügyekre. Ugyanakkor, már augusztus 31-én a város főkapitánya megkettőzte a csendőrjárőrök számát, akik feladatuk ellátására segítséget a gyergyószentmiklósi csendőrség hat tagjától kaptak.

Mindjárt a menekítési akciók elején Bernády György városi főispán menekültügyi kormánybiztosi felhatalmazást kap, és kormánybiztosként számos intézkedést hoz. Már augusztus 29-én adománygyűjtésbe kezd. Megmozgatja a város gazdasági elitjét, hogy adakozzanak a menekültek élelmezésére. Az első adakozó maga Bernády, majd dr Csontos Olivérné, aki száz koronát adományoz a menekültellátás költségeire, később pedig László György 1000-et.⁴ A városi pénztár jóformán üres, a tanács augusztus 30-án mégis 5 000 koronát elkülönít erre a célra.

Bernády naponta ellenőrizte a menekültek szálláshelyét, konyháját és ellátását. Különben is az a hír járta róla, hogy a menekülthullám ideérkezése óta nem volt otthon, a hivatalban alszik minden éjjel pár órát. Irodája minden panaszos előtt nyitva. Fontosnak tartja a folyamatos nyilvánosságot tevékenységét illetően, és semmit sem bíz a véletlenre. Szeptember 5-én arról is intézkedik, hogy a városi tisztviselők éjjel-nappali ügyeletet tartsanak, és hogy az összes városi tisztviselő állandóan a rendelkezésére álljon.⁵

Az augusztus 29-én megalakított menekültsegélyezési bizottság munkáját több önkéntes aktivista és adományozó is segítette. A Közreműködő az Önkéntes Mentő-és Tűzoltó- Egylet naponta 3000 adag ebédet, ruhát oszt szét a menekültek között, és a gyerekeknek tejet szereznek. Az egylet munkája főként a Jókai és a Régi baromvásár utcai iskolákban folyt.

Megemlítjük, hogy a menekültek helyzetéről egy főként Bernády által sértőnek ítélt tudósítás is megjelent az egyik budapesti lapban. Az *Est* riportere, Fényes László, aki átutazóban néhány órát töltött Vásárhelyen, azt írta, hogy megyeszékhelyen és a vármegyében eleinte semmiféle intézkedés nem történt a menekültek fogadására és ellátására. Válaszul a *Székely Napló* két cikkben is felháborodottan utasítja vissza Fényes állítását, hibájául felróva,

³ *Székely Napló*, 1916. 150. sz.

⁴ *Székely Napló*, 1916. (rendkívüli kiadás, augusztus 29.); MmNL, Mvhely város lt. Főispáni iratok 3231/1916. sz.

⁵ MmNL, Mvhely város lt. Főispáni iratok 2836/1916. sz.

hogy a tusosító senkivel sem beszélt a hivatalosságok közül, és csupán néhány órányi tartózkodás után alkotott elhamarkodott véleményt a Maros-Torda vármegyei és a városban uralkodó állapotokról. Az esetleges rendellenességek (fosztogatások, hiányosságok, halálesetek) kivizsgálására a főispán azonnal intézkedett.⁶

A menekültek tovább szállítása, a kijelölt helyekre való irányítása már az első napokban elkezdődött. A vasúton való szállítás azonban bonyodalmasnak bizonyult. Kevés volt a szerelvény, nehézkesen közlekedtek a menekülteket szállító vonatok, hiszen az útvonalak használatában, vasúton és országúton is a katonaság elsőbbséget élvezett. Emellett a vonatra szállók meg kellett válnak állataiktól, járműveiktől és terjedelmesebb holmijaitól.

Szeptember 10-ére már annyi tovább szállításra váró menekült összegyűlt a városban, hogy egy részüket gyalog a nyárádtói és radnóti vasútállomásokra irányították, hogy ott bevagonírozhassák őket, de mivel az előirányzott két vonat csak szeptember 20-án indulhatott, addig még Marosvásárhelyen tartották őket.⁷ A jobb erőben lévő menekülteket azonban szeptember 14-én gyalog indították Kolozsvár felé.

Az állatállomány ügyében a fölművelődési minisztérium augusztus 31-én elrendelte a felvásárló bizottságok létesítését. Az Erdélyben felállított tíz állatátvevő állomástok egyike Marosvásárhely lett.⁸ Az állatátvevő bizottságok szeptember 4-5-én kezdték meg működésüket. Az utasítás szerint először a keleti határ menti megyék menekült lakosságától kellett felvásárolni a jószágot, csak a legvégén kerülhet sor a marosvásárhelyi és városkörnyéki gazdákra.

A felvásárló katonatisztek, az alacsony árak mellett a visszaélések egész sorát követték el az állataikat kényszerűségből átadókkal szemben. A nagy mennyiségre való hivatkozással szemre értékelték az állatokat, és jóval a megszabott áron alól fizették ki azokat. Ez az eljárás felháborította Bernádyt. Felterjesztésében kifejtett véleménye szerint az árak a román háborút megelőző forgalmi árakhoz hasonlóak kell legyenek. Aggályaira azt a "megnyugtató" választ kapta, hogy a kormány magasabb áron fogja az állatokat értékesíteni, és a többletet a tulajdonosoknak juttatja.⁹

Különösen nagy gondot jelentett a menekült gyerekek, árvák, lelencek biztonságba helyezése, élelmezése és egészségének megvédése. Már az első napokban nyilvánvalóvá vált, hogy a városi egészségügyi személyzet képtelen az egyre nagyobb létszámban fellépő

⁶ *Székely Napló*, 1916. 143, 144. sz.

⁷ MmNL, Mvhely város lt. Főispáni iratok, 2957. és 2797/1916. sz.

⁸ Uo. 2750. és 2808/1916. sz.

⁹ Uo. 2804. és 2883/1916. sz.

betegségek leküzdésére. Főként a gyerekek voltak veszélyeztetve, hiszen többségük védtelen volt a ragályos betegségekkel szemben.

Mivel a vásárhelyi menekült gyerekek ügye köztudottá vált, Ruffy Pál, a gyermekmenhelyek országos főfelügyelője helyszíni szemlét tart. Megállapítja, hogy a gyerekek között felütötte a fejét a vörheny és a bélhurut, orvosi ellátás hiányában kb. 100 gyerek pusztult el az úton, illetve a menekülttáborban. A menhely a Székely Vértanúk emlékműve feletti dombon – a Kosárdombon – van elhelyezve, és emellett vannak kihelyezett részlegei a Maros- és Nyárad völgyében, Ákosfalván és Parajdon is. A menekítéskor ezekről a távolabbi helyekről a gyerekeket a központi menhelyre irányították.¹⁰ A hadiárvának az iparostanulók otthonában biztosítottak szállást és szeptember 10-án Budapestre szállították őket, ahova 54 órai utazás után megérkeztek.¹¹

A román betörés hírére a vásárhelyiek egy rész is a menekülést választotta. Egyesek már szeptember másodikán pánikot keltve elmenekülnek. Úgy gondolták, hogy a város védelem nélkül marad, mivel Vásárhely háziezredét, a 62-es gyalogezeredet elvezényelték innen. Némelyik iskola is áttette székhelyét távolabbi magyarországi vármegyébe. A kadetiskola Kismartonba kezdte meg az 1916/17-es tanulmányi esztendő. A rendőrségi nyilvántartások szerint a menekülés napjaiban kifosztottak legkevesebb 40 olyan lakást, melyekben nem tartózkodtak otthon a tulajdonosok vagy bérlők.¹²

Szeptember 10-én, a hadi helyzet súlyosbodására való tekintettel, a kormány elrendeli a város kiürítését. Bernády a városban tartózkodó von Morgen német tábornok közbenjárását kéri a parancs teljesítése alóli felmentés érdekében, és sikerül elérnie az intézkedés visszavonását.¹³

Habár Marosvásárhely nem volt a kiürítésre kijelölt városok között, nevezetes értékeinek a biztonságosabb helyre menekítését már 1916. augusztus 31-én elhatározták. És a frontvonalnak a városhoz való közeledésével szeptembert hó közepén a rendelkezést életbe léptették. Elsőnek a bankok lépnek és menekítik pénzkészleteiket. Így szeptember másodikán a budapesti anyaintézet elszállíttatja az Agrárbank széfjéből a legfontosabb betéteket és letéteket.¹⁴ És elkezdik a város műkincseinek a biztonságba helyezését.

A m. kir. vallás és közoktatásügyi miniszter az 11.399. sz. rendelettel tudatta Szász József főispánnal, hogy Radics Jenő miniszteri tanácsost, az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatóját bízta meg a marosvásárhelyi Teleki Samu féle műkincseknek (a könyvtárnak és a

¹⁰ *Székely Napló*, 1916., 150. sz.

¹¹ MmNL, Mvhely város lt, Főispáni iratok, 3068/1916. sz.

¹² *Székely Napló*, 1916., 174. sz.

¹³ Ua. 1916., 143. sz.

¹⁴ Ua. 1916., 138. sz.

nemzeti levéltárnak), a Kultúrpalotában lévő Nagy Sándor által tervezett üvegfestményeknek, az ottan letétben lévő állami képeknek biztonságba helyezésével. Radics dr. Gyulai Pállal, a múzeumok és könyvtárak főfelügyelője másodelődjével végeztette el a feladatot. A Kultúrpalota ablakaiból kivett üvegfestményeket, a képtár nevezetesebb festményeit (köztük Munkácsy Mihály Mosónók-jét) és egyéb értékes tárgyakat a Székely és Réthy marosvásárhelyi cég becsomagolta és Budapestre szállította. Azokat az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum 1916. szeptember 22-én átvette. Visszajuttatásuk a helyzet normalizálódása után, Bernády közvetlen irányítása alatt zajlott.¹⁵

A Teleki család műkincseit Gyömrőre vitték. Míg könyvtár elmenekített részei sértetlenül visszatértek, a nemzeti levéltár a család ottani kastélyában maradt, később pedig átkerült a Magyar Országos Levéltárba.

Következő lépésként az ipari szakiskola felszereléseit, valamint az iparmúzeum tárgyait szándékoztak elmenekíteni. Ezeket a lépéseket azonban már nem kellett megtenni.¹⁶

Október 28-én megkezdődött a visszatelepítés. Aznap indult Budapestről az első két vonat 500–500 utassal, brassóiakkal és barcaságiakkal. A csíkiak és a háromszékiek még hosszú hónapokat kellett várjanak, míg útra kelhettek, hiszen a hadsereg szülőföldjüket hadművelési területnek nyilvánította. Emiatt több ezer menekült volt kénytelen Marosvásárhelyen tovább időzni, hiszen zömük gyergyói volt. Az élelmezési gondok mellett most már meleg szállásról és megfelelő ruházatról és a gyerekek iskoláztatásáról is gondoskodni kellett.

A munkát találók csekély kereseti lehetőséghez juthattak, de a többség, a sok gyerek és az idősek teljes ellátásra szorultak továbbra is. A meleg ruha, főként harisnya és kabát, valamint a cipő hiány kellett elsőbbséggel biztosítani. E célból gyűjtéseket szerveztek megyeszerte. Mivel egy október 30-i kimutatás szerint 886 cipő nélküli gyerek tartózkodott a városban, kiosztották közöttük a helyi állami gyermekmenhely raktárában lévő 140 pár cipőt és megrendeltek a temesvári Turul cipőgyártól még 600 párat. A cipőgyár által leszállított különböző méretű cipőket, Fényes László újságíró felügyelete alatt december és január folyamán szét is osztottak a rászorulóknak között.¹⁷

Még 1917 nyarán is voltak a városban haza nem térhető határ menti menekültek.

In *Az 1916. augusztusi katonai betörés és Székelyföld. Tanulmányok*. Szerk. Garda Dezső. Status Kiadó, Csíkszereda, 2018, 141–147.

¹⁵ MmNL, Mvhely város lt, Főispáni iratok, 2755/1916. sz.

¹⁶ Uo. 3790/1916. sz.

¹⁷ Uo. 27/1917. sz.

